

Rad Sanje Iveković Turkish Report '09 i položaj žene u Turskoj

---

Devčić, Sanda

Undergraduate thesis / Završni rad

2017

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet u Rijeci**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:186:895113>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-08-07**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci
Filozofski fakultet u Rijeci
Odsjek za kulturalne studije

Analiza rada Sanje Iveković *Turkish Report '09*
i položaj žene u Turskoj

Mentorica: Dr. sc. Brigita Miloš
Studentica: Sanda Devčić

Rijeka, rujan 2017

Sažetak:

U radu sam htjela analizirati tursko društvo od 2009. godine, kada je nastao rad Sanje Iveković Turkish Report '09 u sklopu 11. Istambulskog bijenala. Kroz nekoliko slojeva turskog društva, prikazan je odnos države prema ženama u Turskoj.

Analiza rada Turkish Report '09 u 11. Istambulskog bijenala te utjecaj, na medije i tursko društvo.

Na kraju su navedeni primjeri feminističkog aktivizma u Republici Turskoj, i pozitivni primjeri na području borbe za ženska prava.

Sadržaj:

1.Uvod	1
2.Kontekst turskog društva od 2009. do danas.....	2
2.1. Položaj žena na tržištu rada.....	3
2.2. Položaj žena unutar zakona Republike Turske.....	4
2.3. Dogovoreni brakovi.....	6
2.4. Kritički glasovi unutar turskog društva.....	7
3. O radu Sanje Iveković Turkish Report '09	
3.1 O autorici Sanji Iveković.....	9
3.2. Rad Turkish Report '09.....	11
3.3. Uloga prostora na 11. Istambulskom bijenalu.....	12
3.4. Odjek u medijima.....	14
4. Inicijative za pravo glasa žena.....	16
5. Zaključak.....	19

1. Uvod

Tijekom pisanja ovog završnog rada koncentrirat ću se na položaj žene u suvremenoj Turskoj kroz prizmu rada Sanje Iveković *Turkish report '09*. Najprije bih se osvrnula na kontekst turskog društva od 2009. godine do danas, u kojemu bih navela kroz politički i društveni položaj u suvremenoj Turskoj položaj žene, utjecaj vladajuće političke stranke na čelu s aktualnim predsjednikom Recepom Tayyipom Erdoganom.

Nakon toga bih predstavila autoricu Sanju Iveković i njen rad *Turkish Report '09*, stav kritičara i medija naspram njenoga rada, značaj i položaj unutar Istambulskog bijenala, te kako je utjecao na javnost i društvo unutar Republike Turske.

Kao najvažniju poveznicu njenih feministički usmjerenih radova i prakse, vidim njeno zalaganje za rodne slobode i ravnopravnost u okviru, u ovom slučaju, političkog i pravnog diskursa Republike Turske. Zato sam izabrala *Turkish Report '09*, rad kojim je htjela naglasiti trenutno stanje i položaj žena u Turskoj, izloživši ga na jedanaestom Istambulskom bijenalu. Kako o njenom radu govori Roxanne Samer: "Turkish Report '09 skrenuo je pozornost na nejednak položaj žena u Turskoj, kako su izvjestile turske nevladine organizacije, tiskanjem srodnih činjenica i brojki na svijetlo crvene papire koji su kasnije zgužvani i razbacani kroz izložbene prostore na koje će se kasnije posjetitelji spotaknuti" (Samer, 2009). Time je njen rad htio najprije uputiti i uključiti posjetitelje izložbe, potaknuti ih na razmišljanje o trenutnom stanju, odnosu društva i vladinih organizacija prema rodnoj neravnopravnosti.

Pokraj vladinih organizacija izdvojila bih aktivistički feminizam, organizaciju Amargi i Gezi prosvjede, te ostale primjere feminističke prakse kojima se želi izjednačiti rodna ravnopravnost među svim pripadnicima društva.

2. Kontekst turskog društva od 2009. do danas

Izložit ću položaj žene u Turskoj unutar turskog društva kroz zakon, političke stranke u Republici Turskoj, rodnu politika i odnos prema ženama, te reforme koje je proveo sadašnji predsjednik Recep Tayyip Erdogan.

Od 1990-ih godina dolazi do fenomena jačanja desničarskih stranaka u Europi u najjačim europskim državama kao što su Njemačka, Mađarska, Poljska, Grčka, Austrija. Kako s povećanjem svjetske krize dolazi i do nepovjerenja u ekonomske i socijalne promjene tako građani odabiru sigurnost i ostanak vodeće stranke na čelu države. Glavno obilježje je netrpeljivost prema ulasku emigranata unutar granica države i njihovo zadržavanje, zbog kulturnih razlika i problema pri zapošljavanju, nepoštivanje prava seksualnih manjina, strah od priljeva izbjeglica, širenje straha od terorističkih napada.

Dok europske desničarske stranke odlikuje islamofobija, s jačanjem vlasti predsjednika Erdoğana u Turskoj, i njegovim počecima u 1970-ima, dolazi do zalaganja pristaša proislamističkih krugova i u Socijalističkoj stranci Necmettin Erbakana, kojoj je naposljetku zabranjen rad od strane turske vojske zbog sumnji na islamistički program, a zabranu rada stranke potvrdio je i Europski sud za ljudska prava. Nakon toga Erdogan 2011. osniva stranku pravde i razvitka (AKP) s Abdullahom Gulom, koji je sve do 2014. godine predsjednik Republike Turske, nakon čega Erdogan preuzima njegovo mjesto.

Stranka pravde i razvoja, koja se želi opisati kako konzervativna prozapadna stranka, a stranka i sam osnivač našli su se na meti mnogih kritika: "Erdoğan je imao i nastavio je s radikalnim islamističkim sklonostima, te je sklon političkom Islamu (Islam oblikuje javno pravo i javne politike) (Heper, Toktaş, 2003).

Postupno se predsjednik Recep Tayyip Erdoğan sa svojom Strankom pravde i razvitka (AKP), uspio duboko uvući u tursko društvo i tako nastaviti politiku koja je se već dobro ukorijenila: "*Političko pitanje*: trebamo li prihvatiti 'postmoderni' pojam množine borbi za priznanje (uglavnom etičkih, spolnih ili onih za način života), ili nas pak uskrsavanje desničarskoga populizma prisiljava da ponovo promislimo standardne koordinate 'postmoderne' radikalne politike, i da obnovimo tradiciju 'kritike političke ekonomije'? Kako sve to utječe na pojmove hegemonije i totaliteta?" (Butler, Laclau, Žižek 2007:10).

Erdoganov način rada je objašnjen kao manipulacija i nepravedan način kako bi zadržao svoju dominaciju i vlast naspram drugih organizacija i političkih stranaka: "Erdoğan se bavi poznatom islamskom praksom pretvaranja (takiyye) cijelo vrijeme, koji skriva svoje prave namjere sve dok ne dođe odgovarajuće vrijeme da se objave." (Heper, Toktaş, 2003).

2.2. Položaj žena na tržištu rada

Kao jedan od primjera koji sam pronašla je citat Mehmeta Simseka, turskog ministra ekonomije: "Znate li zašto se nezaposlenost povećala?" (...) 'Zbog povećane potrebe za zapošljavanjem u kriznim vremenima.' (...) 'Pogotovo za vrijeme krize povećava se udio žena u zapošljavanju.' Što? Odjednom, su žene uzrok ekonomske krize. Inače, kada bi gospodarstvo bilo bolje, one bi sjedile kod kuće, dok bi muševci zarađivali novac! Osim toga, neplaćene usluge kućne njege osiguravaju se osiguranjem ionako!" (Mutluer, 2014.).

Na položaj žene u društvu uvelike utječe politički sastav i vladajuća stranka koja kreira politiku, pa tako i odnos prema ženama, pri čemu često dolazi do stvaranja nepovoljnih razlika: "(...) politika za žene određena je patrijarhalnim i kapitalističkim pregovorima. U primjeru, od 2000. godine zapošljavanje žena povećalo se u svijetu, dok je u Turskoj opalo. Konzervativna politika u Turskoj odmah odražava položaj žena u gospodarstvu." (Ibid.)

Kako je u isprva ministarstvo za Žene i obitelji, iz svoga imena izbacilo "žene", aktivistice za ženska prava su zbog toga bile potaknute na borbu za jednakopravnost: "To je pak frustriralo ženske organizacije u Turskoj koje su htjele vidjeti Ministarstvo za status žena iz Istambula, radije nego ministarstvo za obitelj. Prema Nazan Moroğlu, koordinator za udruge žena iz Istambula "rodna jednakost glavni je kriterij za demokraciju u zemlji. Zatvaranje Državnog ministarstva za žene i obiteljske poslove i zamjena s Ministarstvom obitelji i socijalne skrbi su koraci unatrag u pogledu cilja ravnopravnosti spolova". " (Gender equality in Turkey 2012:6).

Osvrnuvši se na blisku povijest odnosa države prema obitelji, prema izvještajima žena je od samog početka bila u nepovoljnom položaju, prije svega što su je svojim rođenjem, na toj razini – svojim spolom, a kasnije kulturalno – rodnim ulogama koje su joj dodijeljene, određena kao roditelja i majka kojoj je primarna uloga skrbiti se za svoju djecu i supruga, kao majka koja je uzor svojim potomcima, pa je njena zadaća time ostati u kući.

Predodređenost ženine uloge u svim dijelovima društva vidljiva je i u izvješću *Turkey: Country Gender Profile*: "(...) sudjelovanje žena u društvenom i političkom životu bez poštivanja političkih odgovornosti smatra se destruktivnim za obiteljski život. Ovom činjenicom, jedan od prvih preduvjeta za ravnopravnost spolova je stvaranje poticajnog okruženja koje podupire ravnopravnost obaju spolova u obitelji. (Sancar, Bulut 2006:6).

Za žene je predviđena uloga koja ne utječe na važna državna pitanja, te je žena smještena prvenstveno u privatnu sferu društva: "Posljedica ove uloge za žene kao primarno usmjerene na obitelj, dok se dobrotvoran rad smatra primjerenim obrascem za sudjelovanje žena u turskom društvu. Ovaj status je žene ograničio na "društveni", ali ne i "ekonomski" i "politički", također, rezultira trajnim manjkom ženske radne snage na tržištu rada i smanjen politički utjecaj." (Ibid).

Iako jednako kvalificirane, žene su u očima poslodavaca itekako podčinjene, i nisu im pružena ista prava, njima su nerijetko namijenjeni slabije plaćeni poslovi koji im ne pružaju priliku za napretkom. Žena se tako u Republici Turskoj nalazi pred "staklenim stropom" pred kojim ne može zaobići čvrste veze koje su muškarci sklopili, bez obzira radi li se o obiteljskim ili poslovnim kontaktima koji ih vežu ka uspinjanju u društvenoj hijerarhiji.

Žene u većini slučajeva zaobilazi takav pozitivan trend uspjeha, i na njima ostaju tradicionalno ukorijenjene norme koje su kulturalno oblikovane u svim dijelovima njihova postojanja. Naviknute na ulogu domaćice i majke koja je prikovana za kuću, na kojoj je da drži sva četiri stupa, jer je od malih nogu pripremljena da je muškarac taj koji privređuje.

O neravnopravnom položaju govore i neki od podataka: "Generalno, žene se u Turskoj i dalje suočavaju s diskriminacijom u oblasti zapošljavanja i radnih uvjeta. Veliki broj žena je zaposlen u poljoprivredi, zatim u uslužnim djelatnostima i neplaćenim poslovima u obiteljskim firmama. Prema procjenama Svjetskog ekonomskog foruma žene zarađuju 58 % manje od muškaraca za obavljanje istog posla." (Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila 2012:39).

2.3. **Položaj žene unutar zakona u Republike Turske**

Krojenje zakona bez utjecaja onih za kojih se taj zakon stvara čest je slučaj kad se želi odlučiti o životima onih koji imaju manju moć u društvu koje za njih želi predodrediti njihove živote, pa i samo pisanom riječju, na posljednjoj razini uvijek se radi o puno većim razmjerima: "Riječ suđenje ima u našoj govornoj uporabi dva sasvim različita značenja koja valja lučiti, a koja nam se kad govorimo uvijek miješaju. Ona jednom znači sistematizirajuće supsumiranje pojedinačnog i partikularnog pod nešto općenito i univerzalno, sređujuće mjerenje mjerilima kojima se konkretno mora iskazati i prema kojima se o njemu odlučuje." (Arendt 2013:19).

Kako ljudi postavljeni na pozicije nisu ondje da osjećaju i predosjete koje će sve posljedice izazvati njihova stajališta koja nisu povezana sa stvarnim stanjem, u ovom slučaju rodno uvjetovane razlike koje su upisane na temelju uvriježenih mišljenja o sposobnostima onih "drugih": "U svakom takvom suđenju krije se predrasuda; prosuđuje se samo pojedinačno, ali ne i samo mjerilo ni njegova primjerenost onomu što valja mjeriti." (Ibid).

Dolazi do toga da svatko ima svoje određeno viđenje stvarnosti, pa tako i u politici Republike Turske je došlo do toga da u većini slučajeva se radi o nedovoljno informiranim i previše ukalupljenim sustavima mišljenja koja stvaraju nove zatvorene i čvrste kalupe ideja koje su zapravo samo projekcija i nešto drugačija izvedba već viđenoga: "To zakazivanje mjerila u modernom svijetu – nemogućnost da se ono što se dogodilo i dnevno se iznova događa prosuđuje prema čvrstim mjerilima koja svi priznaju, da se to supsumira kao slučajeve dobro poznatoga općenitoga (...)" (Ibid, 20).

Čest je slučaj izbjegavanja služenja zakonskih kazni: "Nasilje nad ženama, uključujući i supružničko nasilje predstavlja široko rasprostranjen problem u Turskoj, kako u ruralnim tako i u urbanim sredinama oko 42 % žena je izjavilo da je u nekom periodu života bilo žrtva psihičkog ili seksualnog nasilja." (Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila).

I u slučajevima kada je zakon na strani žrtve, zbog društvenih konvencija često ne dolazi do prijavljivanja zločina: "Zakon zabranjuje silovanje, uključujući i supružničko silovanje, i po zakonu za silovanje je propisana kazna od dvije do sedam godina. Međutim u praksi, Turska ne radi dovoljno na zaštiti žrtava silovanja. Žrtve najčešće čekaju danima ili tjednima da bi prijavile incident, najviše zbog osjećaja srama ili odmazde. Humanitarne organizacije navode da se slučajevi zlostavljanja i silovanja u Turskoj u velikoj mjeri ne prijavljuju, prvenstveno zbog očuvanja obiteljske časti." (Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila 2012:36).

Ne samo da se zločini pravovremeno ne prijavljuju, već i obitelj vrši pritisak kako radi ugleda obitelji javnost ne bi doznala: "(...) zbog kazni koje su u Turskoj propisane za ubojstvo iz časti, obitelji ponekad nagovaraju djevojke da izvrše samoubojstva da bi sačuvale reputaciju obitelji. Vladini službenici i određene grupe su tokom 2011. godine radile na uvođenju SOS linije i timova za podršku i rad sa ženama i djevojčicama koje su u riziku od ubojstva iz časti." (Ibid, 38).

Pored slučaja da obitelji svojim potomcima ne daju pravo prijave zločina i očitovanja o istom, postoji i velika doza nepovjerenja žrtava prema organima vlasti, jer znaju da nisu u stanju samostalno steći podršku suda, a pravda time ostaje u većini slučajeva nezadovoljena: "Udruga za društvene promjene navodi da žrtve često nerado prijavljuju svoju viktimizaciju jer su članovi ranjive skupine u društvu u nepovoljnom položaju. Kada se slučaj prijavljuje i vodi na sud, žrtve se suočavaju s rizikom druge viktimizacije: žrtve često primjećuju da pravosudni mehanizam ne djeluje u njihovu korist" (Goktan 2017:202).

Trenutna zastupljenost žena u parlamentu Republike Turske, a posebice broj žena u ministarskim foteljama nimalo ne ohrabruje, i ne poziva na skorašnje izjednačavanje prava, kako je navedeno u članku sa stranice *English Bianet*: "Odluka o Vijeću za ljudska prava i ravnopravnost Turske objavljena je danas u službenom glasniku (16. Ožujka 2017.). Prema ovoj odluci, vijeće obuhvaća deset muškaraca i jednu ženu. Dok članovi koje je Vijeće ministara dodijelilo u potpunosti čine muškarci, predsjednik Recep Tayyip Erdoğan odabrao je dvojicu muškaraca i jednu ženu." (English Bianet, 2017).

Vladajuća stranka i predsjednik republike odabiru članove vijeća: "Vijeće za ljudska prava i ravnopravnost Turske djeluje kao tijelo za donošenje odluka Institucije za ljudska prava i jednakost u Turskoj. Vijeće se sastoji od 11 članova, uključujući jednog predsjedatelja i jednog zamjenika. Vijeće ministara izabire osam članova, a preostala tri od strane predsjednika." (Ibid).

2.4. Dogovoreni brakovi

Jedan od problema koji je u većini slučajeva ostao taboo u turskom društvu su dogovoreni brakovi kako je statistički navedeno: "Prema studiji provedenoj u 2011., velika većina odluka za brak (82.9%) je volja para u suglasnosti s njihovim obiteljima. Stopa onih koji u brak stupaju protivno svojoj volji je 9.4%. Stopa ugovorenih brakova u ruralnim područjima iznosi 48% što je 42.5% više od stope u urbanim područjima." (Demir 2013:84).

Službeno se ženama jednak položaj pred zakonom u obitelji u odnosu na muškarce priznao tek kasne 2002. godine: "Prvog siječnja 2002. godine stupio je na snagu novi turski građanski zakonik koji je utvrdio ravnopravnost muškaraca i žena unutar obitelji (...). U izvješću iz 2002. godine nevladina organizacija "Women for Women's Human Rights" (WWHR) iz Istambula pokazala je da novi Zakon, ukidanjem inferiornog statusa žena u obitelji, kao što je navedeno u prethodnom (1926.) Civilnom kodeksu, utjelovljuje "novi pristup obitelji i ulogu žena u obitelji" (travanj 2002.). (Research Directorate, Immigration and Refugee Board, Canada, 2004).

Na još više prepreka mogu naići maloljetnici koji svoje utočište ne mogu pronaći u zakonima i pravilnicima, jer se njihov status čak nije ni definiran: "Članak 11 turskog građanskog zakona navodi kako se "punoljetnost stječe s navršениh 18 godina", ali i navodi kako ista prava ženidbe obuhvaćaju osobe i ispod 18 godina kao prava i odgovornosti odrasle osobe. Zajednička definicija djeteta kao osobe mlađe od 18 godina ne postoji u turskim zakonima." (United Nations Population Fund).

S obzirom na sve veću modernizaciju, i porast literature o ženskoj emancipaciji i jednakopravnosti, u turskim političkim krugovima, i pod utjecajem predsjednika Erdogana, je postalo uobičajeno zanemariti ulogu ženskih pokreta, i želju za emancipacijom, a pozivanje na njihovo zatvoreno mišljenje i nametanje istog kao suvislog je sada već praksa.

2.5. Kritički glasovi unutar turskog društva

Sadašnja politika Republike Turske daje naslutiti neprestano stavljanje u prvi plan i naglašavanje potrebe nacionalnog identiteta i na taj način želi ih podrediti, kao da je to misija sadašnjeg predsjednika koji se i ne trudi svoje postupke opravdati i učiniti vjerodostojnijima: "(...) današnja klasifikacija rezultat je procesa modernizacije koja nacionalni identitet gura u prvi plan, tamo gdje su prije možda dominirali religijski, regionalni ili dinastički. Isto tako moramo biti svjesni da identifikacija s nacionalnim identitetom varira od pojedinca do pojedinca kao i od perioda do perioda." (Sekulić 2014:58).

Građanske inicijative stavljaju se u drugi plan: "Kritički glasovi unutar Turske (...) upozoravaju na prijelaz prema autoritarnosti pod ogrtačem demokracije – i to s dobrim razlogom. Politički proces u Turskoj sve više obilježava netransparentnost, vlastiti interes, proizvoljne odluke i isključivanje kritičnih civilnih društvenih snaga iz procesa donošenja odluka." (Altiok, Somersan 2015)

Jedan od primjera su Gezi prosvjedi, prilikom kojeg je policija upotrijebila silu unatoč mirnom prosvjedu: "Žene su bile aktivni sudionici u Gezi prosvjedima, ali rodni račun anti-Gezi politike još uvijek treba biti napisan. Taj račun morat će uključiti instrumentalizaciju ženskih pitanja, uključujući navodnu zloupotrebu žene i njene bebe s motivom "Gezi posvjednika" – sve neutemeljene tvrdnje koje je Erdoğan napravio" (Ibid).

Na neke od pobuna u Turskoj, vlasti reagiraju silom, dok su pristaše te koje su pri tome izvan sukoba, jer zapravo surađuju s Erdoganovim odlukama: "Noam Chomsky, osudio je nasilje policije nad mirnim prosvjednicima u Turskoj rekavši kako aktualne scene "podsjećaju na najsrमतnije trenutke u turskoj povijesti". Također je istaknuo kako se Turska u vrijeme progresa, počela kretati unatrag." (Advance, 2013).

Nekim izjavama se predsjednik Republike Turske Recep Tayyip Erdogan izjašnjava kao mizogin i veoma uskog razmišljanja, koje graniči s opasnim: " "Ne možete se prema ženama i muškarcima odnositi kao prema ravnopravnima", rekao je na konferenciji žena u Istanbulu, kako je prenosi BBC, "To je protiv prirode." (Sheva, 2014).

Erdogan kao prijatnju vidi svaku feminističku akciju, pa čak i tvrdnju, jer prema njemu one su skupina koja žene okreće prema pogrešnom putu, za njega je emancipacija i svako osamostaljenje grijeh, napad na njegov autoritet i njegovo viđenje Islama: "Naša vjera pozicionira majčinstvo vrlo visoko. Feministice to ne shvaćaju, one odbijaju majčinstvo", dodao je kako ženama potrebno ravnopravno poštovanje, a ne jednakost." (Ibid).

Iako Erdogan inzistira na povećanju nataliteta, ne cijeni žene koje unatoč tome žele raditi, već koristi priliku kako bi ih vratio unutar kućnih zidova, i opet ih pretvorio u predane majke u kućanice, jer prema njemu očito ne zasluđu sigurno radno mjesto: "Na radnom mjestu ne možete se na isti način odnositi prema muškarcu i trudnici", rekao je Erdogan, prema tiskovnoj agenciji Anatolia." (Ibid).

Svojim izjavama se trudi podcijeniti žene, i kao jedinu ulogu za koju su stvorene im želi nametnuti rađanje: "Uloga žene u profesionalnom životu nikada ne smije zasjeniti njene šanse da postane majkom" (Broomfield, 2016). Svako novorođeno dijete je za njega još jedan pristaša koji će pomoći u ostvarivanju njegovih zamisli: " "Snažne obitelji vode do jakih nacija", rekao je, dodavši kako, "svakog člana nacije treba mobilizirati", u potrazi za "velikim ciljevima". (Ibid).

3. O radu Sanje Iveković Turkish Report '09

3.1. O autorici Sanji Iveković

Sanja Iveković rođena je u Zarebu 1949.: "Diplomirala na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, 1970. Bavila se ambijentima i zahvatima u urbanom prostoru (izložba Mogućnost za '71) te grafičkim dizajnom za emisije Televizije Zagreb (1972 – 1975). Od 1976. posvećuje se isključivo videu i performansu. 1978. i 1990 – 1993. slijedi studijski boravak u Kanadi, gdje je ostvarila veći broj svojih video – radova. (Kolekcija)

Svoju aktivističku ulogu je naglasila od početka svoga rada: "Agitirati! Educirati! Organizirati (se)!" poruka je s plakata kojim je Sanja Iveković započela svoju priču prikazujući na projektoru svoje umjetničke radove i projekte kronološki posložene od '70-ih naovamo (...)" (Open Institutions).

Od njenog političkog aktivizma u Socijalističkoj Federativnoj Republici Jugoslaviji, a kasnije kroz inozemni angažman, zadržala je svoj princip rada prilagođavajući se trenutnom stanju unutar svake pojedine zemlje: "Rad Sanje Iveković moguće je sukcesivno analizirati iz feminističke perspektive, gdje je svaka njezina faza u određenome dijalogu s aktualnim političkim sistemom i njegovim društvenim rezultatima." (Bratić 2014:2).

Svojim radom se istaknula kao predstavnica body performansa: "Sanja Iveković autorski se formirala u okvirima Nove umjetničke prakse, čija se logika pokreta može detektirati nakon 1968. godine. Unutar ove struje Iveković se istaknula kao prva umjetnica koja poseže za performansom i njegovim političkim potencijalom u procesima bavljenja tijelom i propitivanja njene povezanosti sa seksualnošću i političkim ideologijama i mehanizmima moći." (Ibid, 21).

Sanja Iveković je postupno uključuje sve slojeve društva, u svom zalaganju za rodnu i političku ravnopravnost: "Autorica, naime, ne propituje isključivo žensku perspektivu unutar političkih režima i ideologija, nego u svoje prakse proučavanja unosi i pitanje cjelokupne radničke klase. Dalje će Iveković ta pitanja proširiti i na područja ljudskih prava." (Ibid)

U svim je svojim radovima Sanja Iveković izbalansirala dijelove privatnog i javnog, te je na taj način, povezavši naizgled oprečno, kroz svoje radove utječe na sve sfere društva: "Bilo da je riječ o videu, kolažima, medijskim intervencijama ili tzv. javnim radovima, sve njih karakterizira su postavljanje i izjednačavanje tzv. osobnog, dakle privatnog, i tzv. javnog, odnosno političkog, i to, kako je sjajno analizirala Bojana Pejić, strategijom 'osobnih rezova', procedurom koja počiva na tehnikama kolaža i montaže." (Vuković, 2012).

Nagrada Nada Dimić je 2017. godine uručena Sanji Iveković, zajedno s Igorom Grubićem: "Priznanje se dodjeljuje osobama koje su svojom originalnim, provokativnim djelom i javnim angažmanom ostavile važan trag u kulturnom i umjetničkom životu Zagreba." (Forum, 2017)

Rad Sanje Iveković moguće je podijeliti na dva dijela, kada je riječ o njenoj poruci državnim institucijama: "(...) Unutar institucija, u dijalogu ili u sukobu s hegemonom institucionalnom kulturom umjetničkim sredstvima demontiraju postojeće režime institucionalne moći. Simultano djeluju i izvan institucija, u suradnji s mnogim angažiranim inicijativama civilnog društva (...)." (Ibid).

Kako se neprestano morala boriti za priznavanje svog rada u ranijim fazama, prije svega zbog svoje feminističke i političke angažiranosti, sve u svrhu da potakne, i ljudima otvori oči: "Što se tiče stvaralačke dozvole za feminističkim performansom, umjetnica je jednom prigodom istaknula kako je „jedva iznudila“ od pokojnoga Marijana Susovskog da u tekstu kataloga o njezinim performansima, koji je izdala tadašnja Galerija suvremene umjetnosti (danas Muzej suvremene umjetnosti), istakne da se bavi feminističkom problematikom." (Marjanić 2010:25)

Sanja Iveković ne vidi svoju i ulogu drugih umjetnika samo kao estetsku, kako bi stvorili nešto materijalno, već i kako bi se svojim radom zauzeli za položaj onih koje imaju na umu dok stvaraju umjetničko djelo, i na taj način stvorili, što je za njih najvažnije, poruku o tome, njihovo viđenje svijeta, i na taj način potakli ljude na razmišljanje: "(...) jedinstvenu autonomnu zonu unutar koje bi se promišljala uloga umjetnika, problematizirao njihov položaj unutar umjetničkog i šireg društvenog sustava te umjetnici pozicionirali kao politički subjekti." (Novak, 2011).

Umjetnici su, prema njenom mišljenju, ograničeni potporama koje dobivaju od institucija, i na taj način ne mogu potpuno biti slobodni, već se moraju prilagođavati i brinuti o mjerilima drugih: "Danas se status slobodnog umjetnika ne dobiva više tako lako jer institucije nemaju novaca, a umjetnici su utoliko prisiljeni prodavati svoje radove, naglasila je Iveković. Ugovor s umjetnicima pritom može biti još samo misaoni eksperiment i običan požutjeli list papira, što je u konačnici i postao, unutar stranica prvog broja fanzina Poodruma." (Ibid).

Bez obzira o kojem se dijelu svijeta ili društva radilo, Iveković želi upozoriti na nejednakosti: "(...) ukratko riječima Marine Gržinić: Sanja Iveković je započela „sa samom sobom, a danas je zaposlena oko snažnog procesa transformacije svih vrsta društvenih predrasuda” (Gržinić 2003:48)." (Ibid, 47).

3.1. Rad Turkish Report '09

Središnji dio svoga rada bazirala bih analizom umjetničke prakse hrvatske najpoznatije konceptualne umjetnice Sanje Iveković i njenog rada *Turkish Report '09*, kojim je na svoj način, eksplicitno i bez ograničavanja, ali nadasve jednostavnom gestom dala do znanja kakvo je njeno viđenje odnosa državnih institucija prema onim neovisnim. Premda bi trebale biti na strani potlačenih i obespravljenih koji se žele svojim zalaganjem izboriti barem za djelić medijskog prostora kako bi se njihov glas čuo, zapadni svijet često je tek površno upoznat s problemima na koje žene u muslimanskim zemljama nailaze, u ovom konkretnom slučaju, u Republici Turskoj.

U rečenicama Deborah Root, pronašla sam opis njenog rada u dijelu *2009 Istanbul Biennial*: "U sva tri prostora bijenala, razbacani su zgužvani crveni papiri po podu, poput smeća ili piščeve stranice napuštene u frustraciji. Otvorila sam jedan: s jedne strane je na engleskom, s druge na turskom jeziku. Papir je sastavni dio manifesta o sudjelovanju žena u obrazovanju, zdravlju i medijima. Agitprop? Ne baš. Ovaj komad, od strane hrvatske umjetnice Sanje Iveković, pod nazivom *Turkish Report '09* (2009), tipičan je za mnoge eksponate bijenala, kombinacijom konceptualnog izgleda i jasne političke poruke." (Root 2009:144).

Svojim radom *Turkish Report '09* Sanja Iveković je htjela prikazati odnos države prema nevladinim organizacijama i njenim izvještajima, kako statistički podaci i stvarno stanje u državi ne trebaju biti razmatrani jer na taj način ne koriste vladajućoj garnituri, već joj samo donose moguće probleme koje bi trebali zataškati.

Prije su opisani slučajevi kršenja prava žena, i neravnopravan odnos između dva spola u privatnoj sferi duboko pogađaju žene iz svih slojeva društva, jer se na njih želi utjecati kako bi isključivo prihvaćale i ostvarivale sliku i zadaću koju su im muškarci dodijelili. Takvim slučajevima je Sanja Iveković radom *Turkish Report '09* htjela otvoriti vrata široj javnosti s izvještajima koji su odbačeni od državnih institucija, i na taj način nisu uspjeli steći pozornost.

Cilj je, osim turske javnosti, informirati zapadni svijeta i uputiti ga u problematiku, na koju se želi skrenuti pažnja, zbog toga što nisu lako dostupni podaci o svakom pojedinačnom slučaju uskraćivanja slobode, posebice ako je riječ o ženskom spolu, koji u tako nepovoljnom političkom okruženju ima nesigurne izgleda izboriti se za prava koja mu se žele postupno oduzeti.

Sanja Iveković je jedna od naših najutjecajnijih umjetnica koja je svoj rad posvetila borbi za žensko pravo glasa, koja želi naglasiti da žene u društvu nemaju samo estetsku ulogu, i da nisu stvorene samo kako bi stvarale potomstvo.

Sanja Iveković je svoj rad Turkish Report '09 predstavila na jedanaestom Istambulskom Bijenalu, kojemu je polazišna rečenica *What Keeps Mankind Alive?*, što je zapravo prevedeni naslov pjesme koja: "Naslov preuzima inspiraciju od Bertolta Brechta i Kurta Weilla iz njihove Opere za tri groša (1928.)" (Malik, 2010).

Pod vodstvom hrvatske neprofitne organizacije za vizulanu kulturu What, How & for Whom (WHW) osmišljen je cijeli koncept jedanaestog istambulskog bijenala, *Od čega čovjek živi?*: "Za cjelokupnu crno-bijelu-crvenu shemu boja izložbenog prostora, kustosice su domišljato upotrijebile crvenu kao prevladavajuću (...). (Borggreen, Gade 2013:232)

3.2. Uloga prostora na 11. Istanbulskom bijenalu

Predstavljeni su povijesni dokumenti i materijali koji su trebali potkrijepiti tvrdnje o kršenju rodničkih prava od strane državnih institucija: "Postavljen u tri postindustrijske i iskorištene zgrade u istambulskoj europskoj četvrti Beyoglu iz devetnaestog stoljeća - skladištu Antrepo br. 3, tvornici duhana i bivšoj grčkoj školi Feriköy - uključivanja se uglavnom usredotočila na prakse iz neposredne regije Istočne Europe i Bliski Istok, primjer na područjima postsocijalizma i postkolonijalizma, sada očarani tzv. Demokraciji slobodnog tržišta." (Demos, 2009).

Tematski su svi radovi bili povezani, a još bolji osjećaj povezanosti dočarao je prostor, a prilika za izlaganje većinom je dana izlagačima koji većinom nisu zastupljeni na međunarodnim izložbama: "Predstavljajući vrlo zanimljiv rad velikog broja manje poznatih i nedovoljno zastupljenih umjetnika (samo 22 od 70 umjetnika izvođača predstavljaju komercijalne galerije, naučimo iz pokazatelja autorefleksivne statistike, predstavljene u školi Feriköy), galerije su vizualno ujedinjeni konstruktivističkim crvenim zidnim tekstovima i znakovima." (Ibid).

Kao poveznica sva tri izložbena prostora je služio Turkish Report '09: "Dodatno osjećaj kontinuiteta bio je i "Turski izvještaj 09" (2009.) Sanje Iveković, koji se sastoji od komada zgužvanog crvenog papira koji reproducira izvješće lokalne nevladine udruge o nesigurnom položaju žena u Turskoj, uključujući i njihovo daljnje podvrgavanje praksi časti ubojstva koja su bila raspoređena po podu u galerijama svih triju mjesta, dramtizirajući depresivno otpuštanje humanitarnih zabrinutosti vladajuće vlade." (Ibid).

Nakon što su posjetitelji uvučeni u prostor, taj isti prostor ih polako počinje voditi, usmjeravati na kretanje i pred njih stavljati nove zadatke kako bi što izravnije stekli poruku ovog bijenala: "Ta uputa upućuje na specifično predloženi smjer za kretanje posjetitelja u prostoru." (Borggreen, Gade 2013:232).

Jednostavan spektar boja koji se sastojao od crvene, crne i bijele, s kojim se želi skrenuti pažnja publike i nadasve ih uputiti kako svrha ovog bijenala nije samo doći i pogledati izloženo, već i promisliti o svemu čime su okruženi: "Ponavljajući klasični agitprop boja ponavlja se i uputama kustosice za oslikavanje zidova i poda: crvena strelica na kojoj piše 'skreni lijevo!'" (Ibid).

Kao što je izložbeni prostor obavijen crvenom bojom, crveni listovi s izvještaji djeluju kao poveznica cjelokupnog prostora bijenala: "Zgužvani, crveni listovi papira razasuti su po tri izložbene zgrade bienala. Na prvi pogled, izgužvani papir doimao se kao smeće, pa su posjetitelji pokupili papire i pročitali tekst iz izvadaka nevladinih organizacija o statusu žene u Turskoj." (Ibid).

Od estetske uloge ovog bijenala bila je primarnija društvena angažiranost i nastojanje da se ukaže na probleme u turskom društvu: "Jedanaesto Istambulsko Bijenale jasno je pokazalo prostor uokviren od strane kustosa i projekte koje su umjetnici postavili pozivajući na uključenje u kritičko razmišljanje, umjetnici se nisu htjeli upustiti samo u privatne estetske rituale." (Ibid).

Simbioza konceptualanog izričaja, te političkog i rodnog aktivizma u radovima Sanje Iveković, koja uvijek potakne na razmišljanje o procesu stvaranja, jer performans, nije statičan, i stalan, zahtjeva interakciju i suradnju između umjetnika i publike, ostvarenje poruke nije moguće bez dijaloga: "Sanja Iveković svojim radovima duboko uranja u feministički politički aktivizam, odnosno u svojoj umjetnosti ostvaruje prožimanje feminističke teorije i političkog aktivizma." (Marjanić 2010:25).

Da je koncept rada Turkish Report '09 primjenjiv, ne samo na tursko, već na sva društva u kojima se nezavisne organizacije koje se bore za ljudska prava mogu, i doći korak bliže prema izjednačavanju prava svih pripadnika društva: "'Turkish Report 09"' nadovezuje se na moj dosadašnji rad, ovo je zapravo nova edicija postojeće serije. Rad je 'site specific' jer uvijek koristim tekst iz svježeg izvještaja o položaju žena u zemlji koji nevladine organizacije upućuju UN-ovu komitetu CEDOW koji se bavi diskriminacijom žena. Kustosicama je bilo važno da se ova crvena linija provlači kroz cijelu izložbu - objašnjava umjetnica." (Jutarnji.hr, 2009).

Ta poruka bijenala je poticaj na aktivaciju i buđenje svih dijelova turskog društva, koje je su umjetnici htjeli najprije afirmirati i informirati kroz svoje radove: "Međutim, to također može biti shvaćeno kao politički nagovor. Jedanaesto Istambulsko Bijenale je jasno pokazalo oboje, organizaciju prostora od strane kustosa i projekte koje su umjetnici postavili (...)" (Ibid).

3.3. Odjek jedanaestog Istambulskog bijenala i Turkish Reporta u medijima

Godinu dana nakon što je održano bijenale, povela se rasprava o efikasnosti i ulozi cjelokupne izvedbe i postavljenih radova, pa je tako na prvi pogled od strane kritičara bijenale okarakterizirano ovako: "Doimalo se kako performans WHW i cijela postava jedanaestog Istambulskog bijenala uglavnom je pročitana kao scenski nastup, u kojoj su politički izvještaji zamišljeni kao neka vrsta neozbiljne predstave 'kazališnog performansa' kroz i putem kojeg s ukupnim agitpropom izvedba se tumači kao ironična gesta." (Borggreen, Gade 2003:234).

Politički angažman projekta se tumačio kao najnoviji trend, a dovela se u pitanje društvena korisnost: "WHW strategija je očito percipirana u skladu s ranijim strategijama bijenala: činilo se kako se apsorbira u političko a la mode; politika je čitana kao stil, kao posljednji trend u visokoj kulturnoj potrošnji." (Ibid).

U novinama diljem Europe bijenale je bilo hvaljeno: "Od svog početka, Bijenale Istambula ugostilo je više od 600 umjetničkih kritičara i novinara, većinom iz Europskih zemalja. Komentari kao što su "Istambulsko Bijenale je vrlo divlje", "umjesto empatije poziva životnu energiju", "70 djela puna značenja" i "Istambulsko Bijenale, radikalno kao nikada prije" neki su od naslova koji su zauzeli mjesta među važnim novinskim institucijama Europe." (European Biennial Network)

Kritičari su u svojim interpretacijama radova htjeli analizirati bijenale u cjelini, dok su zasebni radovi slabije zastupljeni, pa se stoga najviše opisuje i uspoređuje uspjeh bijenala, i posebnosti u odnosi na prethodne: "Bijenale umjetnosti su skupe, često uglavnom nevažne stvari, a obično nisu obilježene pozivima na novi svjetski poredak. No, Istambulovi kustosi, kolektivni kolega iz Hrvatske, What, How and for Whom traže ništa manje od refundiranja umjetnosti (...) kao motora za društvenu promjenu." (Edwards, Woods 2013).

Na podvojene kritike naišao je i rad Turkish Report '09: "S jedne strane rad se činio kao službeno odbačen od autoriteta, dok, s druge strane rad sugerira kako je skupina aktivista nedavno prošla kroz zgrade." (Ibid)

Da je koncept rada Turkish Report '09 primjenjiv, ne samo na Tursko, već na sva društva u kojima se nezavisne organizacije koje se bore za ljudska prava mogu, i doći korak bliže prema izjednačavanju prava svih pripadnika društva: "'Turkish Report 09'" nadovezuje se na moj dosadašnji rad, ovo je zapravo nova edicija postojeće serije. Rad je 'site specific' jer uvijek koristim tekst iz svježeg izvještaja o položaju žena u zemlji koji nevladine organizacije upućuju UN-ovu komitetu CEDOW koji se bavi diskriminacijom žena. Kustosicama je bilo važno da se ova crvena linija provlači kroz cijelu izložbu - objašnjava umjetnica." (Jutarnji.hr, 2009).

Ta poruka bijenala je poticaj na aktivaciju i buđenje svih dijelova turskog društva, koje je su umjetnici htjeli najprije afirmirati i informirati kroz svoje radove: "Međutim, to također može biti shvaćeno kao politički nagovor. Jedanaesto Istambulsko Bijenale je jasno pokazalo oboje, organizaciju prostora od strane kustosa i projekte koje su umjetnici postavili (...)." (Ibid).

U svom radu Sanja Iveković se najviše bavila kršenjem prava žena unutar obiteljske i bračne zajednice: "Jedna od poražavajućih statistika je da 40 posto žena doživljava fizičko nasilje. Ubojstva žena zbog "povrede obiteljske časti", takozvani "honor killing", još su česta pojava, a turski zakon tretira te zločine kao praksu koja proizlazi iz tradicijskih običaja." (Ibid).

Doći do izvještaja za autoricu je bio najveći izazov: "Najteži dio mog posla bio je dobiti sažetak izvještaja na četiri stranice od svih 27 organizacija. Vidjela sam na izložbi da posjetitelji bezbrižno gaze ili se loptaju crvenim papirnatim lopticama, ali kad ih otvore i počnu čitati tekst, odmah se uozbilje." (Ibid).

Ako pred javnost nisu stavljene informacije koje bi ju potaknule na borbu za njena prava, onda diskurs vladajućih, od te iste javnosti neće biti ugrožen: "Javni je prostor, kaže Deutsche, 'strukturiran isključenjima i, štoviše, pokušajima da se izbrišu tragovi ovih isključivanja. Isključivanja se opravdavaju, naturaliziraju i skrivaju reprezentiranjem društvenog prostora kao zbiljskog jedinstva koje se mora zaštititi od konflikta, raznovrsnosti i partikularnosti. Drugim riječima, javni prostor konstituirao ono što on isključuje." (Vuković, 2012).

U radu je problematizirano tursko društvo na oba plana, na javnom i privatnom, dvije sfere društva koje uvijek imaju utjecaj jedna na drugu: "Sanja Iveković problematizira dihotomiju javno/privatno pokazujući kako se isključivanja naturaliziraju i skrivaju reprezentiranjem društvenog prostora kao zbiljskog jedinstva te kako je umjetnica estetska oruđa prevela u ona političke borbe." (Ibid).

4. Inicijative za pravo glasa žena

Ženske inicijative u svim gradovima se žele izboriti za donošenja zakona koji bi pravno osigurali žene, kako bi bar na taj način bile bliže tome da se i društveno podigne razina shvaćanja njihovih prava: "Novi turski kaznenopravni zakon (TPC) donesen je 2004. godine. To predstavlja značajan korak prema ravnopravnosti spolova i zaštiti ženskih ljudskih prava u smislu tjelesnog i seksualnog karaktera. Postignuto je jedinstvenom građanskom kampanjom koju su osmislile ženske organizacije nazvane Platformom za TPC i uspjela je stvoriti holističku reformu za promjenu filozofije i Kaznenog zakona kako bi zaštitili prava žena." (Sancar, Bulut 2006:23).

Kako bi se održalo postojeće stanje, potrebno je neprestano obnavljati strukture koje sudjeluju u održavanju moći kako Michel Foucault objašnjava: "Moć slabosti najbolje se prepoznaje ako se moć definira kao zajednički i stalni proces, a ne kao nepromjenjiva struktura dominacije. Možemo shvatiti moć, Foucault tvrdi "kao pokretni supstrat silnih odnosa koji zbog svoje nejednakosti stalno stvaraju sile moći, a potonji su uvijek lokalni i nestabilni". (Arat 1989:19).

Velik je broj intervjuova objavljeno na službenoj stranici *Amargi Istanbul* u kojima su žene imale priliku progovoriti zašto su svoja mišljenja podijelila s organizacijom, ali i kako im je promijenila život i koje je prilike donijela, kao što je navedeno u jednom od intervjuova: "Hilal Esmer: "Amargi stvarno ima politički stav koji može uključiti puno žena (...). U Amargi sam se učlanila zbog sebe. Žene mijenjaju svoje živote, ali u Amargi-u sam vidjela kako su žene doslovno dolazile oko projekata za sebe. Svaka od žena je opterećena različitim problemima; neke od njih žele raditi s Kurdima, neke od njih se žele baviti homofobijom, a neke žele razvijati umjetničke performanse." (Amargi Istanbul).

Značaj Amargi organizacije među ženama koje žele podijeliti svoja iskustva je od velike važnosti, jer se tako mogu anonimno izjasniti, kako aktivistice pojašnjavaju svrhu svoje organizacije: "Shvaćamo Amargi kao akademiju slobode u kojoj učimo i iskusimo život u ženskoj solidarnosti" (Amargi).

Žene imaju pravo progovoriti o raznim problemima zbog kojih su imale potrebu pridružiti se organizaciji, i ne moraju to uvijek nužno biti aktivizam, za neke od njih promjena je već učinjena ako su uspjele otvoreno se izraziti i opisati s kojim se sve nedoumicama u svakodnevnom životu odnose. Za sve žene koje su osjetile kršenje prava, a posebice one koje nisu ni svjesne toga, važno ih je informirati i educirati, kako i one imaju priliku pobrinuti se za svoj položaj, iako se isprva to čini nemogućim. Kao jedan od prvih koraka je skretanje pažnje na predrasude i stereotipe s kojima se susreću pripadnice Islamske vjeroispovijesti, a da je pri tome vidljivo i na njihovom fizičkom izgledu.

Ideologiju vladajućih su aktivistice za ženska prava, u čast djevojke koje je izvršila samoubojstvo kako bi izbjegla silovanje, htjele opovrgnuti najprije svojom kampanjom na Twitteru. Jedan od navoda pokazuje kako se žene želi prikazati kao odgovorne za poticanje muškaraca na silovanje: "Izgleda su nošenje mini suknje, uske odjeće, glasno smijanje, nošenje crvenog ruža razlozi za silovanje u Turskoj." (Uras, 2015).

Kao jedan od primjera takvih političkih akcija je nedavno uhićenje turske novinarkice Asli Erdogan, koja je osim toga podvrgnuta i teroru zbog javnog izricanja mišljenja. Zbog savjetovanja časopisa koji je bio povezan s kurdskim pokretom, provaljeno je u njen stan i gotovo svi dokumenti oduzeti.

Asli Erdogan je zbog svog aktivizma optužena za podupiranje terorizma, i na taj je način o svojoj reputaciji nepovratno stekla podvojena mišljenja, s jedne strane razumijevanje, s druge pogrdje, jer se optužbama ipak uspjelo narušiti mišljenje javnosti o njenom radu.

: "Ženska tijela i seksualnost ponovno se pojavljuju kao političko mjesto razlike i otpora homogenizaciji i egalitarističkim silama zapadnjačke modernosti. Suvremeni veo muslimanskih žena naglašava nepremostivost granica između islamske i zapadne civilizacije." (Göle 1996:1).

Vidljiv je pomak koje su učinile institucije na putu ka izjednačavanju prava žena i muškaraca, legalni protesti protiv nasilja nad ženama u kući, ženski studiji u Istanbulu, osnivanje Socijalističkog Feminističkog Kolektiva (SFK) i mnoge druge aktivnosti: "(...) napredak koji je napravio feministički pokret u Turskoj u posljednja dva desetljeća ne može se zanemariti, a kada se gleda na njihova dostignuća, korisno je vidjeti kako je vlada također povećala svoju potporu ženskim pravima." (Leake, 2012).

Prema riječima jedne od aktivistica za prava žena koja trenutno živi u Istanbulu, koja uzima u obzir sve aspekte koji doprinose položaju žene: "Vjerujem da osnaživanje znači, kao prvi korak, svijest kako smo dio skupine u nepovoljnom društvenom položaju. To znači postati svjestan činjenice da samim time što smo dio određene manjine možemo odrediti svoje vlastito postojanje, šanse i životne izbore. Tek nakon što postanemo svjesni toga, je li moguće djelovati i dobiti alate za promjenu nečijeg stanja." (Rampoldi, 2016).

Zahvaljujući utjecaju Europske komisije, došlo je do poboljšanja odnosa prema nevladinim inicijativama: "Pritisak Europske komisije na turskoj vladi da provodi kriterije iz Kopenhagena iz 1993. godine prisilio je Tursku na rad na promjeni rodne politike, stvarajući priliku za feminističke aktivnosti da ubrzaju svoj program i postanu vidljivije kao politički konstituenti u civilnom društvu." (Roth 2008:203)

Zalaganjem Europske komisije, dolazi do veće aktivnosti feminističkih organizacija: "Feminističke skupine, od kojih su većina sekularne, koriste različite taktike, od potpisanih peticija i kampanja s faksom do priopćenja za javnost i posjeta čelnicima političkih stranaka i članovima parlamenta kako bi utjecali na proces amandmana." (Ibid).

Europska komisija je pozitivno utjecala na ohrabrivanje građanskih institucija i povećanje broja aktivista: "Ovi uvjeti uglavnom su dobrodošli od strane turskih feminističkih skupina koje su stvorile ozračje reforme u Turskoj u kojoj se institucionalni akteri parlament i feminističke skupine međusobno suprotstavljaju oko preustrojavanja ženskih pitanja na pravnoj razini." (Ibid 2008:206).

5. Zaključak

Kroz svoj sam rad htjela prikazati i problematizirati tursko društvo kroz prizmu rada Sanje Iveković Turkish Report '09 kao dio jedanaestog Istambulskog Bijenala, koja je na svoj specifičan način kroz interakciju s posjetiteljima izložbe htjela prenijeti poruku.

Analiza položaja žene aspektima privatne i javne sfere, prilike a tržištu rada, zakonska legislativa, rodna uloga u okviru kulture i društva u kojem se nalazi: "Tako su se ta pitanja bavila problemom roda, esencijalističkog ženskog, udjela ženske participacije u ekonomskoj, kulturnoj, političkoj, i drugoj proizvodnji; nadalje problemom ženskoga subjekta u privatnoj i javnoj sferi, zatim ženskoga kreativnog genija nasuprot ženskome subjektu kao uživalačkovizualnom polju, itd." (Bratić 2014:2).

Na eksplicitan način je umjetnica Sanja Iveković htjela prikazati kroz svoj rad kako se svakom nova interpretacijom dolazi do iščitavanja novih značenja, a reprezentacijom se stječe konkretniji dojam o djelu: (...) posvećen temama roda, identiteta i memorije u kojem se one umjetničkom procedurom 'osobnih rezova' dekonstruiraju i nanovo montiraju, sve kako bi se p(r)okazala njihova društvena uvjetovanost. (Vuković, 2012.)

Iveković kroz cijeli svoj opus naglašava kako je za nju proces važan, jednako kao i rezultat, a time i osvješćivanje publike, a ne samo estetska prezentacija: "Poticajnim smatram antiesencijalistički feminizam, dakle, onaj koji funkcionira kao kritička praksa, a ne doxa, koji se shvaća kao dinamička i samokritična odgovornost, a ne program" (Iveković 2003:12-14)." (Nelević 2010:46).

Slika 1: Sanja Iveković's Turkish Report 09 (2009) © Photo: Jaana Prüss

Slika 2: Istanbul Foundation for Culture and Arts © 2017

Bibliografija:

1. Samer, Roxanne. Women, Art & War :2009. Gender Across Borders: A Global Voice for Gender Justice, 18.12.2009. <http://www.genderacrossborders.com/2009/12/18/2009-through-the-lens-of-women-art-amp-war/>
2. Butler, Judith. Laclau, Ernesto. Žižek, Slavoj. Kontingencija, hegemonija, univerzalnost. Suvremene rasprave na ljevici. Naklada Jesenski i Turk, listopad, Zagreb, 2007.
3. Heper, Metin. Toktaş, Şule. Islam, Modernity, and Democracy in Contemporary Turkey: The Case of Recep Tayyip Erdoğan. Wiley Online Library, 2003. <http://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/1478-1913.00019/full>
4. Mutluer, Nil. Economic Crises, Justice and Development Party and What Kind of Feminism? Amargi Feminist Dergi, 2014. <http://www.amargidergi.com/yeni/?p=527>
5. Gender Equality in Turkey. Directorate-Genaral for Internal Policies. Policy Department, Citizen's rights and Constitutional affairs. Europena Parlament, 2012. <http://www.europarl.europa.eu/document/activities/cont/201204/20120424ATT43808/20120424ATT43808EN.pdf>
6. Sancar, Serpil. Bulut, Ayca. Turkey: Country Gender Profile, 2006. https://www.jica.go.jp/english/our_work/thematic_issues/gender/background/pdf/e06tur.pdf
7. Centar za zaštitu i pomoć tražiocima azila. Izvještaj o zemlji porekla tražilaca azila. Republika Turska, 2012.
8. Centar za zaštitu i pomoć tražilaca azila. Turska - ljudska prava. <http://apc-cza.org/ar/turska-ljudska-prava.html>
9. Goktan, Ununan Deniz. Hate crime in Turkey: Implications of Collective Action, Media Representations and Policy Making. Cambridge Scholars Publishing, 20. lip 2017. <https://books.google.hr/books?id=QV0pDwAAQBAJ&pg=PA202&lpg=PA202&dq=reporting+a+crime+in+turkey&source=bl&ots=ZZeAjpld8H&sig=reZUsk17Q5Bf5xW1w4rycDiW2R0&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwjBztXPmMLVAhXKuhQKHSyaBuEQ6AEIbzAJ#v=onepage&q=reporting%20a%20crime%20in%20turkey&f=false>
10. English Bianet. Men More Equal in Human Rights and Equality Council of Turkey: 10 Men-1 Woman. Istanbul – BIA New Desk, 2017. <http://bianet.org/english/women/184556-men-more-equal-in-human-rights-and-equality-council-of-turkey-10-men-1-woman>
11. Arendt, Hannah. Što je politika? Fragmenti iz ostavštine. Disput, Zagreb, 2013.
12. Demir, Sevim Atila. Attitudes toward Concepts of Marriage and Divorce in Turkey.

American International Journal of Contemporary Research, 2013.

13. Research Directorate, Immigration and Refugee Board, Canada. Turkey: Forced marriage in Turkey; outcome when a woman refuses to marry the designated man; outcome when a woman elopes with another man; attitude of state and availability of state protection (July 2001 - September 2004).

14. United Nations Population Fund. Child Marriage in Turkey (Summary). <http://eeeca.unfpa.org/sites/default/files/pub-pdf/unfpa%20turkey%20summary.pdf>

15. Sekulić, Duško. Identitet i vrijednosti. Sociološka studija o hrvatskom društvu. Politička kultura, Zagreb, 2014.

16. Altiook, Ozlem. Somersan, Bihter. Building "a new Turkey": gender politics and the future of democracy. 50.50 inclusive democracy, 23. ožujka, 2015. <https://www.opendemocracy.net/5050/%C3%B6zlem-alt%C4%B1ok-bihter-somersan/building-new-turkey-gender-politics-and-future-of-democracy>

17. Advance. Chomsky: "Represija protiv prosvjednika podsjeća na najsramočnije trenutke turske povijesti", 2013. <http://www.advance.hr/vijesti/chomsky-represija-protiv-prosvjednika-podsjeća-na-najsramočnije-trenutke-turske-povijesti/>

18. Sheva Satff, Artuz. Erdogan says Women can't be Treated Equal to Men. Artuz Sheva 7, 25. studenoga 2014. <http://www.israelnationalnews.com/News/News.aspx/187846>

19. Broomfield, Matt. Turkey's President Erdogan says childless women are 'deficient' and 'incomplete'. Independent, 6. lipnja, 2016. <http://www.independent.co.uk/news/world/europe/turkeys-president-erdogan-says-childless-women-are-deficient-and-incomplete-a7067126.html>

20. Kolekcija. Veze umjetnika, umjetnici, radovi. <https://www.avantgarde-museum.com/hr/museum/kolekcija/umjetnici/sanja-ivekovic~pe4527/>

21. Open Institutions. Umjetnica kao otvorena institucija, 23.01.2011. <http://zagreb.openinstitutions.net/?lang=hr>

22. Bratić, Martina. Destabilizacija praksi političkih sistema u radovima Sanje Iveković kao model feminističke umjetničke aktivnosti danas: Neke perspektive radova Andreje Kulunčić i Sandre Sterle. Sveučilište u Zagrebu, 2014. http://darhiv.ffzg.unizg.hr/4888/1/Diplomski%20rad_Martina%20Bratic_o%C5%BEujak%202014.pdf

23. Vuković, Vesna. Kako se pamti odsutnost? - O nekim radovima Sanje Iveković. Oris, broj 77, 2012. [http://www.oris.hr/hr/casopis/clanak/\[23\]kako-se-pamti-odsutnost---o-nekim-radovima-sanje-ivekovic.423.html](http://www.oris.hr/hr/casopis/clanak/[23]kako-se-pamti-odsutnost---o-nekim-radovima-sanje-ivekovic.423.html)

24. Forum. Nagrada Nada Dimić za 2017. umjetnicima Sanji Iveković i Igoru Grubiću, 30.05.2017. <http://www.forum.tm/vijesti/nagrada-nada-dimic-za-2017-umjetnicima-sanji-ivekovic->

i-igoru-grubicu-5720

25. Marjanić, Suzana. Dozvola za izvedbu: ženski, feministički i antifeminini performans. Treća, br. 1, vol. XII, 2010. http://zenstud.hr/wpcontent/uploads/2017/01/Treca_br1_2010.pdf
26. Novak, Tina. Umjetnik/umjetnica kao otvorena institucija. Kulturpunkt.hr. <http://www.kulturpunkt.hr/content/umjetnikumjetnica-ka-otvorena-institucija>
27. Root, Deborah. Istanbul Biennial, 2009. <http://public.journals.yorku.ca/index.php/public/article/view/31982/29243>
28. Malik, Amna. 11th International Istanbul Biennial. Taylor&Francis Online, 2010. <http://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/09528822.2010.491385>
29. Borggren, Gunhild. Gade, Rune. Performing Archives/ Archives of Performance. Museum Tusulanum Press, 2013. <https://books.google.hr/books?id=IRWnBAAAQBAJ&pg=PA232&lpg=PA232&dq=sanja+ivekovi%C4%87+turkish+report&source=bl&ots=pdhJmzqWrH&sig=CyxylrkBgiyBt30NW79egdZCNHk&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwid0vC54cLVAhVCIhQKHfgNBVwO6AEIZDAM#v=onepage&q=sanja%20ivekovi%C4%87%20turkish%20report&f=false>
30. Demos, T.J. Barbarity or Socialism? On the 11th International Istanbul Biennial by T.J. Demos. Texte Zur Kunst, 2009. <https://www.textezurkunst.de/76/barbarei-oder-sozialismus/>
31. Jutarnji.hr. Sanja Iveković: Ni revolucija ni prinčevi više ne postoje. JutarnjiKultura, 2009. <http://www.jutarnji.hr/kultura/art/sanja-ivekovic-ni-revolucija-ni-princevi-vise-ne-postoje/2842958/>
32. European Biennial Network. Echoes of the Istanbul Biennial in foreign press . http://11b.iksv.org/anasayfa_en.asp?haber=1
33. Edwards, Steve. Woods, Paul. Art & Visual Culture 1850-2010: Modernity to Globalisation. Tate Enterprises Ltd, 2013. https://books.google.hr/books?id=7BZ-AwAAQBAJ&dq=turkish+report+2009+sanja+ivekovic&hl=hr&source=gbs_navlinks_s
34. Arat, Yesim. The Patriarchal Paradox: Women Politicians in Turkey. Fairleigh Dickinson Univ Press, 1989. https://books.google.pl/books?id=SNbi2fP8qdsC&printsec=frontcover&dq=woman+in+turkey&hl=hr&sa=X&ved=0ahUKEwj5nv2ao9zTAhWF_SwKHa88D54Q6AEITjAG#v=onepage&q=woman%20in%20turkey&f=false
35. Uras, Umut. Nasilje nad ženama – otvorena rana Turske. Aljazeera Balkans, 2015. <http://balkans.aljazeera.net/vijesti/nasilje-nad-zenama-otvorena-rana-turske>
36. Amargi Istanbul. Interviews with Amargi Activists. <https://amargigroupistanbul.wordpress.com/category/interviews-with-amargi-activists/>
37. Gole, Nilufer. The Forbidden Modern: Civilization and Veiling. University of Michigan Press, 1996. https://books.google.pl/books?id=0mu6aEBILVAC&pg=PA1&dq=woman+in+turkey&hl=hr&source=gbs_toc_r&cad=3#v=onepage&q=woman%20in%20turkey&f=false
38. Leake, Adam. A Breig History of the Feminist Movements in Turkey, 29.08.2012. <http://www.e-ir.info/2012/08/29/a-brief-history-of-the-feminist-movements-in-turkey/>
39. Rampoldi, Milena. Feminism & Women's Rights In Turkey: An Interview With Denise Nanni, 20.08.2016. <http://www.mintpressnews.com/MyMPN/feminism-womens-rights-turkey-interview-denise-nanni/>
40. Roth, Silke. Gender Politics in the Expanding European Union. Berghahn Books, 2008.

<https://books.google.hr/books?>

[hl=hr&lr=&id=xMeIP1gmYBgC&oi=fnd&pg=PP1&dq=gender+politics+in+turkey&ots=kAHOhuRG0-&sig=GEOfZGNuXtLCD1Y56TxxsMe7y0Y&redir_esc=y#v=snippet&q=turkey&f=false](https://books.google.hr/books?hl=hr&lr=&id=xMeIP1gmYBgC&oi=fnd&pg=PP1&dq=gender+politics+in+turkey&ots=kAHOhuRG0-&sig=GEOfZGNuXtLCD1Y56TxxsMe7y0Y&redir_esc=y#v=snippet&q=turkey&f=false)

41. Nelević, Nataša. Ženski glasovi u izvedbenim umjetnostima Zapadnog Balkana 1990 – 2010. NOVA - Centar za feminističku kulturu, 2010. <http://www.fondacijacure.org/uploads/ASKA%20final%20za%20stampu.pdf>

Slike:

Slika 1: Sanja Iveković's Turkish Report 09 (2009) © Photo: Jaana Prüss

<https://www.moma.org/interactives/exhibitions/2011/sanjaivekovic/>

Slika 2: Istanbul Foundation for Culture and Arts © 2017

<http://bienal.iksv.org/en/archive/biennialarchive/190>